

IV. K R O N I K A

Z M A R L I

Pamiętnik Literacki CI, 2010, z. 2
PL ISSN 0031-0514

LUCYLLA PSZCZOŁOWSKA (9 września 1924 – 24 lutego 2010)

W początkach tego roku filologia polska poniosła wielką stratę: po długim i pracowitym życiu zmarła profesor Lucylla Pszczołowska – uczona, która była najwybitniejszą w Polsce znawczynią zagadnień z dziedziny wersologii, badaczką historii polskiego wiersza, współorganizatorką studiów porównawczych nad użyciem form wierszowych w literaturach słowiańskich. Do końca była czynna naukowo. Jej działalność okazała się zadziwiająco owocna, nowatorska pod względem metodologicznym, a zarazem mająca solidne oparcie w rozległych analizach materiałowych.

Przyszła badaczka wiersza rozpoczęła studia polonistyczne w czasie okupacji, na tajnym Uniwersytecie Ziemi Zachodnich w Warszawie, a kontynuowała je na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, którego absolwentką została w 1948 roku. Od 1950 roku do momentu przejścia na emeryturę, a właściwie – nieformalnie – do końca życia, związana była z Instytutem Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk. Pozostawała tam w kręgu najbliższych współpracowników Marii Renaty Mayenowej, w zespole, który po serii zmian organizacyjnych przyjął ostatecznie nazwę Pracowni Poetyki Teoretycznej i Języka Literackiego. Lucylla Pszczołowska była najpierw jej członkiem, później zaś kierowała nią w latach 1981–1992. Patronat naukowy nad tym zespołem sprawowała także w latach następnych, już po przejściu na emeryturę.

W IBL zdobyła stopień doktora w 1962 r. na podstawie rozprawy *Wiersz „Dziadów” i „Kordiana” na tle wiersza dramatu epoki* (jej promotorką była prof. Maria Dłuska, największy ówczesnie autorytet w dziedzinie badań wersologicznych). Habilitowała się w 1971 r. po opublikowaniu monografii *Rym*. W roku 1983 uzyskała tytuł profesora nadzwyczajnego, a w r. 1991 – profesora zwyczajnego.

Lucylla Pszczołowska, zatrudniona w Instytucie niedługo po jego założeniu i działająca w nim przez 6 dekad, w znaczący sposób wpisała się w historię tej placówki. Poprzez kierowanie zespołem, organizację konferencji, uczestnictwo w Radzie Naukowej i różnych jej komisjach angażowała się w życie macierzystej instytucji oraz wpływała na jej program badawczy. Wraz ze Zdzisławą Kopczyńską i wspierającą ich działania Marią Renatą Mayenową rozwinęła tam najpoważniejszy w Polsce kierunek studiów nad wierszem, których dokonania dokumentowane były kolejnymi tomami z serii „Poetyka. Zarys Encyklopedyczny” – w dziele 3: *Wersologia*. W znacznej mierze przyczyniła się też do tego, że IBL stał się ośrodkiem koordynującym badania w dziedzinie słowiańskiej metryki porównawczej, które okazały się osiągnięciem o randze światowej i które zaowocowały wy-

daniem 8 zbiorów poświęconych różnym aspektom użycia wiersza w literaturach słowiańskich.

Ważną formą oddziaływania Lucylli Pszczołowskiej na środowisko literaturoznawcze w Polsce była jej praca w redakcji „Pamiętnika Literackiego”, gdzie w latach 1982–2006 prowadziła dział *Zagadnienia języka artystycznego*. Kwartalnik ten uczcił osiemdziesiątą piątą rocznicę jej urodzin, poświęcając uczonej numer jubileuszowy¹.

Przez wiele lat prof. Pszczołowska oddawała się z dużym powodzeniem dydaktyce. Prowadziła ćwiczenia, wykłady, seminaria lub konwersatoria na Uniwersytecie Warszawskim (1959–1968, 1973–1975 oraz 1980–1981), w Wyższej Szkole Nauczycielskiej przy UW (1968–1969), w Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie (1971–1980), na Wydziale Sławistycznym Uniwersytetu w Amsterdamie (1976–1977, 1978–1979 i 1986–1988) oraz na studiach podyplomowych i studium doktoranckim przy IBL PAN. Doceniając potrzebę kształtowania zainteresowań polonistycznych już na etapie nauki licealnej, angażowała się w prace Komitetu Głównego Olimpiady Literatury i Języka Polskiego, którego członkiem była w latach 1973–1987. Za tę działalność została odznaczona Medalem Komisji Edukacji Narodowej.

Lucylla Pszczołowska jest autorką lub współautorką ponad 50 studiów opublikowanych w czasopismach polskich i zagranicznych oraz w tomach zbiorowych. U początków swej drogi naukowej uczestniczyła w opracowywaniu dwóch książek dokumentujących stan świadomości w zakresie problematyki językowej i stylistycznej w pierwszych wiekach kształtowania się odrębnej kultury narodowej i w XVIII wieku. Były to: *Walka o język w literaturze staropolskiej*² oraz *Ludzie Oświecenia o języku i stylu*. Książki te stale wykorzystuje się w dydaktyce uniwersyteckiej.

Swą rozprawę doktorską opublikowała w tomie *O wierszu romantycznym* (1963) – wraz z rozprawą Zdzisławy Kopczyńskiej, z którą łączyła ją potem wieloletnia bliska współpraca. W tym samym czasie wydała popularnie ujętą, ale świetnie wprowadzającą w zagadnienia wersologiczne książeczkę *Dlaczego wierszem?* (1963), która po kolejnej edycji w 2003 r. wciąż jest używana na uczelniach w całej Polsce jako pomoc dydaktyczna w kształceniu polonistycznym.

Od lat sześćdziesiątych przez trzy następne dziesięciolecia brała udział w systematycznych badaniach różnych systemów i elementów budowy polskiego wiersza. Ich rezultaty były ogłaszane w kolejnych tomach działu wersologicznego serii „Poetyka. Zarys Encyklopedyczny”. Ukazały się wówczas opracowania zbiorowe z rozdziałami autorstwa Pszczołowskiej: *Wiersz* (1963) i *Strofika* (1964), oraz przygotowane wyłącznie przez nią monografie: *Rym* (1972), *Instrumentacja dźwiękowa* (1977) i *Wiersz nieregularny* (1987). Książki te, jak również powstające w tym czasie liczne artykuły, posunęły naprzód wiedzę na temat form wierszowych. U podstaw tych publikacji leżały solidne badania materiałowe, prowadzone przy użyciu metod statystycznych, a oparte na precyzyjnie określonych założeniach teoretycznych i z wykorzystaniem kategorii językoznawczych. Były to badania o charakte-

¹ Zob. „Pamiętnik Literacki” 2009, z. 3.

² Pełny zapis bibliograficzny najważniejszych prac L. Pszczołowskiej podaje na końcu tego wspomnienia.

rze systemowym – skoncentrowane na różnych typach wierszowania, nie zaś na pojedynczych utworach (choć nie brakło i takich analiz). Wiersz potraktowany w nich został jako odmiana stylowa mowy, realizowana w wielu wariantach, a różniąca się od prozy sposobem użycia elementów i konstrukcji językowych. Okazało się, że nie tylko podlega on immanentnym procesom historycznoliterackim, ale determinowany jest także przez prozodię języka. Odrębność tworzywa językowego poszczególnych form w dużym stopniu motywuje zróżnicowanie ich funkcji w toku rozwoju literatury.

Lucylla Pszczołowska

Dzięki realizacji tego nowatorskiego programu badań wiersza, inspirowanego metodologią strukturalizmu, w wersologii polskiej nastąpiła nowa epoka. Tak skoordynowanych i z taką świadomością teoretyczną rozwijanych badań systemowych nigdy wcześniej w Polsce nie prowadzono. Stały się one także czymś wyjątkowym w skali międzynarodowej. Należy podkreślić, że przełom ten był dziełem niewielu osób. Niezwykle ważną rolę odegrała w nim właśnie Lucylla Pszczołowska przy wsparciu Zdzisławy Kopczyńskiej, a podstawy teoretyczne prac ustalały wraz z nimi i uczestniczyły w ich realizacji Maria Dłuska i Maria Renata Mayenowa. Potem do grona bliskich współpracowników prof. Pszczołowskiej dołączyła Dorota Urbańska, a przez pewien czas w obrębie tego zespołu zagadnieniami wiersza zajmowała się także Teresa Dobrzyńska.

Od początku lat siedemdziesiątych metodologia badań wersologicznych – rozwijana równolegle na gruncie polskim – przenoszona była na szersze pole literatur słowiańskich i stosowana w ujęciu komparatystycznym. Nowy nurt studiów zainicjował redagowany przy udziale Lucylli Pszczołowskiej tom zbiorowy *Metryka słowiańska* (1971). Zorganizowany wówczas z inicjatywy polskich badaczek międzynarodowy zespół skupiał w kolejnych trzech dekadach najwybitniejszych

przedstawiciele wersologii z krajów słowiańskich. Do tego zespołu należeli tak wybitni uczeni, jak Miroslav Červenka z Pragi, Svetozar Petrović z Nowego Sadu i Michaił Gasparow z Moskwy. Dopełniała ów zespół grupa badaczy polskich, rosyjskich, ukraińskich, białoruskich, bułgarskich, słoweńskich, serbskich i macedońskich. Przy wielkim indywidualnym wkładzie koncepcyjnym Lucylli Pszczołowskiej opracowany został program badania wiersza jako swoistej odmiany dyskursu, analizowanego z zastosowaniem metod statystycznych, w konfrontacji z systemem językowym danego narodu i w kontekście rozmaitych zjawisk kulturowych przejawiających się w obrębie literatur słowiańskich. Program ten, zogniskowany na najbardziej produktywnych formach wiersza w poszczególnych literaturach i umożliwiający zestawianie danych z kilku literatur narodowych, przyniósł wiele znaczących dokonań. Ujawnił podobieństwa i różnice w realizacji określonych form metrycznych w językach, które, co prawda, łączy pokrewieństwo, ale które mają inną budowę prozodyjną. Badania komparatystyczne objęły też problematykę przekładu oraz takie zjawiska kulturowe, które znajdowały odbicie w przemianach form wierszowania. Koncentrowały się m.in. na roli wiersza jako wykładnika związku literatur narodów słowiańskich z kulturą europejską. Ten systematycznie realizowany program, obejmujący tyle fundamentalnych zagadnień, jest niewątpliwie ewenementem w skali światowej.

Wyniki badań porównawczych wiersza w literaturach słowiańskich publikowane były od końca lat siedemdziesiątych w serii „Słowiańska Metryka Porównawcza”, przy czym do chwili obecnej ukazało się 8 tomów tej serii. Przywołajmy tytuły poszczególnych zbiorów, dające pewne wyobrażenie o ich zawartości³ – t. 1: *Słownik rytmiczny i sposoby jego wykorzystania* (1978), t. 2: *Organizacja składowa* (1984), t. 3: *Semantyka form wierszowych* (1988), t. 4: *Wiersz przekładu. Mickiewicz i Puszkina* (1992), t. 5: *Sonet*, t. 6: *Europejskie wzorce metryczne w literaturach słowiańskich*, t. 7: *Wiersz wolny. Geneza i ewolucja do roku 1939* (1998), t. 8: *Krótkie rozmiary wierszowe* (2004), t. 9: *Heksametram i inne wzorce antyczne w literaturach słowiańskich* (w edycji).

Swego rodzaju aneksem do ogólnego programu badań wiersza w literaturach słowiańskich były analizy porównawcze użycia form wierszowych w obrębie pozostających w szczególnie bliskim wielowiekowym kontakcie literatur polskiej i ukraińskiej – zainicjowane przez Lucyllę Pszczołowską w ostatnich latach jej życia i przez nią koordynowane. Ich rezultaty ogłoszone zostały w tomie *Na styku kultur. Wiersz polski i ukraiński* (2007).

Największym osobistym osiągnięciem w dorobku prof. Pszczołowskiej jest monografia *Wiersz polski. Zarys historyczny* (1997, wyd. 2: 2001), która została wyróżniona Nagrodą im. Aleksandra Brücknera. Książka ta stanowi nowatorską pod względem metodologicznym i bogatą w treści syntezę historycznoliteracką, ukazującą ewolucję form wierszowych oraz rolę różnych systemów metrycznych i formatów wiersza w literaturze polskiej w kolejnych okresach jej rozwoju – od średniowiecza po współczesność. Panorama zarysowana przez autorkę pozwala prześledzić związki form wierszowych z gatunkami literackimi i stylami histo-

³ Omówienie toku prac i zawartości kolejnych tomów serii – zob. L. Pszczołowska, *Słowiańska metryka porównawcza. Ewolucja celów i metod badawczych*. „Stylistyka” t. 17 (2008): *Znaczenie i styl*.

rycznymi, przedstawia zależność wiersza od różnych prądów kulturowych i kontaktów z literaturą innych narodów. Badaczka zwraca też uwagę na użycie metrum w dziełach wybitnych poetów, tworząc szkice monograficzne poświęcone m.in. Kochanowskiemu, Mickiewiczowi, Słowackiemu, Norwidowi, których sposoby wierszowania wywarły szczególnie wpływ na rozwój polskiego wiersza. Książka opiera się na założeniu, że forma rytmiczna pociąga za sobą swoiste ukształtowanie językowe wypowiedzi, wnosi określony walor stylistyczny i może być wykładnikiem związku z pewną tradycją kulturową – rodzimą bądź obcą. Systemy wiersza używane w danej literaturze narodowej wnoszą do niej swój potencjał znakowy. Ujawniają przeobrażenia zachodzące w kulturze i uczestniczą w procesach wymiany wartości w kontaktach międzykulturowych.

W roku 2002 ukazał się wybór studiów Pszczołowskiej pt. *Wiersz – styl – poetyka*, gromadzący kilkanaście jej wcześniejszych rozpraw. We wstępie do tomu przywołane zostały wyniki badań nad metryką słowiańską, ilustrujące tezę, że te same formy wierszowe – używane w różnych językach – uzyskują odrębną postać rytmiczną, a repertuar typów wierszowania kształtuje się w odmienny sposób. Autorka dowodzi, że właśnie poprzez swoistą językową realizację stają się one integralną częścią danej kultury etnicznej, włączając się następnie w procesy zachodzące w tej kulturze. W kolejnych rozdziałach książki badaczka przedstawia językowe i stylistyczne aspekty użycia form wierszowych, omawia problematykę przekładu utworów wierszowanych, analizuje sposób użycia wiersza w dramacie, ukazuje zjawiska tekstowe typowe zarówno dla wiersza, jak i dla prozy. Myślą zespalającą wszystkie te studia jest wielokrotnie już wypowiedziane przekonanie o szczególnych możliwościach znaczeniowych wiersza i potrzebie rozpoznania jego funkcji w różnych gatunkach i utworach – przekonanie, że „wybór formy wierszowej jest jednocześnie wyborem całego szeregu wartości pozaprozodycznych” (s. 13–14). Najdobitniej przekonanie to wyrażone zostało w publikowanym na końcu tomu artykule pt. *Semantyka form wierszowych*, który powstał w okresie nasilenia zainteresowań zjawiskami znakowymi w kulturze⁴ i wiąże się z nurtem badań semiotycznych. Nastawienie na znaczeniowe aspekty użycia form wierszowych stanowi jeden z rysów szczególnych u wersologów warszawskich.

Semantyczny potencjał wiersza jest tematem wydanej ostatnio książeczki *Znaczenie wyboru formy wiersza. Trzy studia* (2007), w której zamieszczona została praca Lucylli Pszczołowskiej *Dwie literatury i dwa modele wiersza* obok artykułów dwóch innych autorek reprezentujących ten sam nurt wersologii: Zdzisławy Kopczyńskiej i Teresy Dobrzyńskiej.

Omówione tu – zaledwie w zarysie – ogromne dokonania naukowe prof. Pszczołowskiej nadały nową jakość polskiej wersologii i uczyniły z niej jedną z najlepiej rozwiniętych dziedzin literaturoznawstwa. Filologia polska zawdzięcza tej uczonej bardzo wiele.

Najwięcej zawdzięczają jej członkowie Pracowni Poetyki Teoretycznej, którzy zawsze mogli liczyć nie tylko na krytyczne uwagi i rzeczową dyskusję ze strony swej opiekunki, ale też na jej wsparcie i życzliwe rady. Przyczyniła się ona

⁴ Pierwsza publikacja tej pracy miała miejsce w „Pamiętniku Literackim” w r. 1981 (z. 4). Poruszała ona zagadnienia, którymi od końca lat sześćdziesiątych zajmowały się zarówno Pszczołowska, jak i Kopczyńska oraz Mayenowa.

w ten sposób do kształtowania zainteresowań i postaw – także postaw życiowych – młodszych współpracowników, dla których była autorytetem naukowym, wzorem naukowej rzetelności i odpowiedzialności.

Najważniejsze publikacje Profesor Lucylli Pszczołowskiej

Monografie i zbiory studiów:

1. *O wierszu romantycznym* [współautorka Z. Kopczyńska]. Warszawa 1963.
2. *Dlaczego wierszem?* Warszawa 1963 [właśc. 1964]; wyd. 2, uzupełn.: 2003.
3. *Rym*. Wrocław 1972.
4. *Instrumentacja dźwiękowa*. Wrocław 1977.
5. *Wiersz nieregularny*. Wrocław 1987.
6. *Wiersz polski. Zarys historyczny*. Wrocław 1997; wyd. 2: 2001.
7. *Wiersz – styl – poetyka*. Kraków 2002.
8. *Znaczenie wyboru formy wiersza. Trzy studia* [współautorki: Z. Kopczyńska, T. Dobrzyńska]. Warszawa 2007.
9. *Na styku kultur. Wiersz polski i ukraiński*. Red. L. Pszczołowska, N. Czamata. Kijów 2007.

Seria „Słowiańska Metryka Porównawcza”:

- T. 1: *Słownik rytmiczny i sposoby jego wykorzystania*. Red. Z. Kopczyńska, L. Pszczołowska. Wrocław 1978.
- T. 2: *Organizacja składniowa*. Red. Z. Kopczyńska, L. Pszczołowska. Wrocław 1984.
- T. 3: *Semantyka form wierszowych*. Red. L. Pszczołowska. Wrocław 1988.
- T. 4: *Wiersz przekładu. Mickiewicz i Puszkina*. Red. L. Pszczołowska, D. Urbańska. Wrocław 1992.
- T. 5: *Sonet*. Red. L. Pszczołowska, D. Urbańska. Warszawa 1993.
- T. 6: *Europejskie wzorce metryczne w literaturach słowiańskich*. Red. M. Červenka, L. Pszczołowska, D. Urbańska. Warszawa 1995.
- T. 7: *Wiersz wolny. Geneza i ewolucja do roku 1939*. Red. L. Pszczołowska, D. Urbańska. Warszawa 1998.
- T. 8: *Krótkie rozmiary wierszowe*. Red. L. Pszczołowska, D. Urbańska. Warszawa 2004.
- T. 9: *Heksamet i inne wzorce antyczne w literaturach słowiańskich*. Red. L. Pszczołowska, M. Łotman (w przygotowaniu).

Teresa Dobrzyńska

(Instytut Badań Literackich PAN –
Institute of Literary Research of the
Polish Academy of Sciences, Warsaw)

Abstract

OBITUARY: LUCYLLA PSZCZOŁOWSKA

The text is a posthumous remembrance of Lucylla Pszczołowska, a distinguished expert in versology, author of a monograph on the history of Polish verse (*Wiersz polski. Zarys historyczny*, 1997, 2001) and numerous valuable descriptions of verse systems and categories, promoter of international investigations on comparative Slavic metrics.